

MUZEJI - ODRAZ MENTALITETA RAZDOBLJA*

(Hrvatska između prosvjetiteljstva i romantizma)

Izvorni znanstveni rad
UDK 069(497.5) "17/18"

Prof. dr. sc. IVO MAROEVIĆ
Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Ulica I. Lučića 3
HR-10000 Zagreb

Razdoblje između prosvjetiteljstva i romantizma označava postupni prijelaz s globalnog na nacionalno, a ograničavaju ga dvije revolucije, Francuska buržoaska 1789. i ona iz 1848. god. Hrvatski krajevi doživljavaju snažne promjene. Dalmacija nakon višestoljetnog mletačkog vladanja postaje dijelom Napoleonovih Ilirskih provincija i potom austrijska zemlja. Hrvatska i Slavonija doživljavaju Hrvatski narodni preporod, da bi sve završilo Bachovim apsolutizmom i stvaranjem novih odnosa u Austrougarskoj monarhiji nakon 1868. god. Muzeji kao zbirke, a kasnije i institucije, odražavaju mentalitet razdoblja. Antika i prirodoslovlje dva su temeljna sadržaja skupljanja. Institucionalizacija muzeja neposredni je odraz Francuske buržoaske revolucije. U Hrvatskoj se osnivaju narodni muzeji kao odraz narodnog duha i to u središtima razjedinjenog hrvatskog teritorija: u Zadru, kao središtu Dalmacije i Zagrebu kao središtu Hrvatske i Slavonije. U njima svoje mjesto nalaze arheologija, numizmatika, prirodoslovlje i starine, dok će se lijepa umjetnost sramežljivo probijati prema statusu muzejske građe. To je odraz razvijenije arheološke, povijesne i prirodnih znanosti, koje su imale potrebu skupljanja materijala u zbirke, zbog pohrane, izučavanja i pokazivanja.

Prosvjetiteljstvo, kao donja vremenska i sadržajna međa razdoblja kojim se želimo baviti a koje je svoj mentalitet iskazalo i u muzejskoj stvarnosti, stimulirajući nastanak muzeja kao institucija, pojava je i pokret unošenja novog znanstvenog pogleda na svijet i širenja kritički izloženih ideja protiv predrasuda i tradicionalne zaostalosti (Filipović, 1989.:269). Izvorište je to stasanja novih modernih znanstvenih disciplina. Klasična "episteme" koja je uvela red i hijerarhijske serije polako gubi dah. Klasifikacijska tablica kao temeljna struktura znanja gubi prednost i slabi vlastitu moć. Nije moguće sve stvari svijeta uvrstiti u tablice (Hooper-Greenhill, 1992.:15). Na svijet se više ne gleda kao na cjelinu univerzuma, već na zbroj niza različitosti. Stvari se grupiraju u serije prema vidljivom izgledu (Hooper-Greenhill, 1992.:16). Projekt enciklopedije, reći će M. Foucault, reduciran je na površni sjaj iznad ponora (1970.:251). Počinju se razvijati znanosti o čovjeku, koje propituju objekte i njihove odnose s ljudima i društvom.

Romantizam pak, kao gornja vremenska međa razdoblja koja ga sadržajno spaja s novim vidokrugom, okreće se srednjemu vijeku generirajući uz ostale poticaje i pojavu modernih nacija. Jačaju nacionalni pokreti, a svjetska bol oplakuje svijet. Svijet univerzalne antike još je jednom ustuknuo, ovaj put pred "novim" nacijama koje narastaju Europom i svojim individualitetom lome ili nagovještavaju lomove mnogih tradicionalnih društvenih kohezija ili pak iniciraju stvaranje novih, utemeljenih na bitno različitim pretpostavkama od onih ranijih.

Razdoblje između prosvjetiteljstva i romantizma, iako ga je teško veoma precizno vremenski odrediti, označava postupni prijelaz s globalnog na nacionalno. Globalni svijet klasične orijentacije postupno prelazi u svijet individualnosti, razvijajući se na srednjovjekovnim korijenima modernih europskih nacija koje su davno nastale na razvalinama antičkog univerzuma. Razdoblje je to koje, uvjetno rečeno, omeđuju dvije revolucije: ona Francuska buržoaska 1789. god. i ona koja se iz Francuske raširila Europom 1848. god. znatnije dotaknuvši i naše krajeve. Nije slučajno da revolucije poput vulkanskih erupcija ili potresa znakovito obilježavaju taj prijelaz iz općeg u pojedinačno, posebice stoga što se on zbivao na planu društvenih odno-

* Ovaj je rad izložen u okviru rada Hrvatsko-francuske povijesne radionice "Hrvatska na razmeđu između prosvjetiteljstva i romantizma", koja je u ožujku 1996. god. održana u Zagrebu.

sa, odnosno poprimao oblike prestrukturiranja državnih i društvenih organizama.

U Hrvatskoj je to vrijeme velikih političkih i društvenih promjena. Hrvatski je prostor u zadnjoj četvrtini 18. stoljeća striktno podijeljen. Civilna je Hrvatska cjelina s civilnom Slavonijom, Vojna krajina izdvojena je i podvrgnuta austrijskoj upravi, Istra je podijeljena između Austrije i Mletačke Republike, Dalmacija je pod mletačkom upravom, a Dubrovnik živi još uvijek samostalno (Stančić, 1985.:2). To je vrijeme prosvijećenog apsolutizma Josipa II., koji je naslijedivši zemlju reformiranu u vrijeme dugotrajne vladavine njegove majke Marije Terezije, proveo niz društvenih promjena: sekularizirao je državu, ukinuo mnoge crkvene redove i time istinski relativizirao njihov utjecaj na daljnji kulturni razvitak dijela hrvatskih zemalja. To je i vrijeme zalaza mletačke vlasti na istočnoj obali Jadrana. Mletačka Republika pada 1797. god., pa Istra, Dalmacija i Boka Kotorska kratkotrajno postaju dijelom Austrijske monarhije. Francuski insert s Ilirskim provincijama 1805-13. god. unosi u čitav prostor južno od Save elemente francuskog građanskog društva i snažan trend prema usvajanju tekovina francuske civilizacije koja je bila različita od dotadašnje mediteranske samodovoljnosti i tradicionalnog kampanilizma, ali i srednjoeuropske težnje prema cvjetanju različitih cvjetova u zajedničkom vrtu. Sve što se kasnije zbiva, od Bečkog kongresa 1815. god. naovamo rezultat je usporednog tijeka iste ideje Hrvatskog narodnog preporoda u dva različita geopolitička prostora: Hrvatskoj i Slavoniji na jednoj strani i Dalmaciji na drugoj strani. U Hrvatskoj je i Slavoniji to borba za hrvatski jezik protiv mađarizacije, razvitak gospodarstva i prometa, niz društvenih promjena u kojima građanska inteligencija preuzima vodstvo u oblikovanju nacionalne svijesti i utemeljivanju moderne hrvatske nacije. U Dalmaciji gotovo da nema pomaka prema modernom građanstvu. Jake su talijanaške i autonomaške snage, dok je veza s nacionalnim središtem Zagrebom slaba zbog administrativne i teritorijalne podijeljenosti.

Ilirski pokret koji je u stvari pojavni oblik Hrvatskog narodnog preporoda javlja se u Hrvatskoj i Slavoniji tridesetih godina 19. stoljeća, vezuje se uz dominantnu ličnost Ljudevita Gaja i označava formaliziranje građanskog projekta kojim se utemeljuje moderna hrvatska nacija pod univerzalizmom ilirskog imena. Politički gledano, bilo je to razdoblje relativno povoljnih uvjeta za utemeljenje hrvatskih kulturnih institucija i za uvođenje hrvatskog kao službenog jezika u Saboru i institucijama vlasti.

Revolucionarna 1848. god. koja je Hrvatsku svrstala na stranu obrane bečkog dvora, završila je uvođen-

jem post- i proturevolucionarnog Bachovog apsolutizma, koji se i u Hrvatskoj odrazio nepovoljno na dotadašnji nacionalni razvitak. Novi odnosi s Austrijom i Mađarskom rađaju se u novonastaloj kompromisnoj tvorevini Austro-Ugarskoj Monarhiji nakon nagodbi 1868. god. i u stvari politički određuju gornju granicu razdoblja kojim se bavimo.

Muzeji, kao pojava i institucija kojima se želimo baviti u interpretaciji navedenog razdoblja, doživljavaju u Europi snažne promjene krajem 18. stoljeća. Dotadašnje kraljevske, velikaške i ine druge zbirke postaju muzejima (ili galerijama, s time da su galerije rezervirane samo za djela likovnih umjetnosti i to samo u nekim zemljama), a ovi se pak nakon Francuske buržoaske revolucije 1789. god. institucionaliziraju i postaju dobrim dijelom državne institucije. To je uz ostalo bilo i ostvarenje težnje prema demokratizaciji pristupa baštini, čime se počela stvarati nova edukacijska tradicija. Muzej postupno prestaje izdvojeno zadovoljavati svoj usporedni sadržaj; prestaje biti "hižom za vučenje" kako ga je svojevrjemenno definirao Belostenec (Maroević, 1993.:30), gubeći time dio svoje srednjovjekovne tradicije. Učenje postaje sastavnim sadržajem nove institucije i time prosvjetiteljstvo utiskuje svoj pečat u funkcioniranje muzejske institucije. Muzej u europskom kontekstu postaje novi aparat za proizvodnju znanja, utilitarni instrument demokratske edukacije (Hooper-Greenhill, 1992:172). Njegov se sadržaj očituje u interesu za različitosti koje sačinjavaju svijet, što će u konačnici dovesti do specijalizacije muzeja i gubljenja njihova temeljnog holističkog određenja. Holistički je pristup postupno zanemaren. Foucault će reći da muzej postaje dio mreže stalnih i mnogostrukih odnosa između stanovništva, teritorija i blagostanja (1979.:180).

Iako je Hrvatska u tim vremenima na rubu Europe, na granici s Turskom koja predstavlja drugi, neeuropski svijet, ona u glavnim crtama slijedi europska stremljenja. Putovanja francuskih i engleskih putopisaca i istraživača djeluju u oba pravca. Svijet se upoznaje s tim egzotičnim svijetom istočne obale Jadrana i njegova "morlačkoga" zaleđa, a naši ljudi upoznaju svijet i prenose dijelove toga iskustva u svoje krajeve. Fascinirajuća palača rimskog cara u Splitu, koja u sebi i kraj sebe razvija novi grad, privlači snagom magnetna u eri narastajućeg klasicizma. To je vrijeme kad Robert Adam posjećuje Split i nakon petotjednog istraživanja Dioklecijanove palače piše knjigu "Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalatro", koja je objelodanjena u Londonu 1764. god. (Marasović, 1983:47). Kratkotrajne Ilirske provincije pod francuskom upravom unose u naše krajeve neke od utjecaja tada vodeće europske sile.

Muzeji u Hrvatskoj u to vrijeme nastaju kao institucije, odražavajući i time mentalitet razdoblja. Plemićke zbirke, kojih nema mnogo, traju još neko vrijeme, a pojava muzeja kao institucija neposredni je odraz Francuske buržoaske revolucije koja je težila prema državnom utjecaju na području čuvanja baštine i prema demokratizaciji uporabe muzeja. Uz globalni interes za starine, klasična antička baština i prirodoslovlje dva su temeljna sadržaja skupljanja u Hrvatskoj u to vrijeme. Interes za antiku generira snažni klasicizam kao odrednica razdoblja i bogatstvo antičkih nalaza u priobalnim područjima (od Salone i Dioklecijanove palače do Pule). Raznolikost pak prirodnog svijeta (od dinarskog krasa do Panonske nizine) stimulira prikupljanje raznorodnog prirodoslovnog materijala. Dovoljno je samo pročitati Sabljarovu "Osnovu kako da se po glavnih mestih regimentalnih u Hrvatskoj i Slavonskoj Krajini zavedu sbirke naravnih stvari" (1853.) da se spozna široki krug interesa što ga otvara prirodoslovlje kao sakupljačka tema.

Da je tome tako svjedoče nam podaci da je 1750. god. splitski nadbiskup Pacific Bizza osnovao Museum Spalatinum archiepiscopale. Bio je to lapidarij u atriju biskupske palače koja se nalazila tik uz katedralu i koja je izgorjela početkom našeg stoljeća. Stoosamdesetdva kamena ulomka prenesena su kasnije u Arheološki muzej. Kanonik Jerolim Bernardi bio je angažiran za stručnu obradu građe (Zgaga, 1990.:9). Zadarski liječnik Ante Danielli Tomasoni osniva 1770. god. svoj privatni muzej u kojemu skuplja prirodne rijetkosti, arheološke predmete, oružje, novac i stare knjige (Zgaga, 1990.:10). Dominik Garagnin iz Trogira skuplja antičke spomenike, a njegov potomak Ivan Luka Garagnin prvi je konzervator u Dalmaciji i zadužen za dobavu antičkih skulptura za carski muzej u Beču (Zgaga, 1990.:10).

Svi ovi podaci govore o razvijenom interesu za skupljanje, što je zadaća I. L. Garagnina i o neposrednom interesu bečkog dvora da iz tek pripojenih krajeva, u ovom slučaju iz Dalmacije nakon pada Venecije, prenese u Beč vrijedne antičke spomenike. Usporedba s gotovo istovremenim prijenosom egipatskih obeliska u Pariz za vrijeme Napoleona, iako je neprimjerena u odnosu na dimenzije i značenje objekata koji se prenose kao i u odnosu na njihov smještaj u pariške prostore a ne u muzeje, u svojoj ideji prikupljanja u središte, posebice kad se radi o novoosvojenim područjima, odražava mentalitet razdoblja. Na djelu su dva principa koji se međusobno dopunjuju. Prvi, da se "materijalne stvari i umjetnine tretiraju kao i ostala strateška roba" (Hooper-Greenhill, 1992.:167) pa se sukladno tome koncentriraju u središtima moći da bi ih i duhovno pojačali. Drugi pak, da je muzej novi apa-

rat za proizvodnju znanja, pa je prikupljanje stvari u središta ujedno i koncentracija znanja u predmetima (Hooper-Greenhill, 1992.:172), čime se središta poput Pariza, Beča ili Londona postupno izdvajaju kao mjesta u koja treba hodočastiti čak i u smislu stjecanja znanja.

Usporedno s idejom koncentracije materijala u središtima ostvaruje se ideja osnivanja zbirke arheološkog materijala na terenu, na mjestima gdje se materijal nalazi. Tako će francuski maršal Marmont 1802. god. osnovati lapidarij u Augustovu hramu u Puli (Humski, 1986.:20), a austrijski car Franjo I. potaknuti osnivanje Arheološkog muzeja u Splitu, nakon svog posjeta Dalmaciji 1818. god. Oba ova primjera govore da su najvažnije antičke građevine na istočnoj obali Jadrana, arena u Puli i Dioklecijanova palača u Splitu s nedalekim ruševinama Salone, bile ključne kohezijske točke za utemeljenje zbirke od kojih ona splitska kontinuirala do danas kao Arheološki muzej, iako je mijenjala smještaj u gradu, dok se ona u Puli gasi da bi tek kasnije u 20. stoljeću doživjela institucionalizaciju u Arheološki muzej Istre. Stavimo li to u kontekst razdoblja, vidjet ćemo da prosvjetiteljska ideologija udružena s jakim interesom za klasičnu starinu stavlja u ovom slučaju muzej u funkciju utilitarnog instrumenta demokratske edukacije (Hooper-Greenhill, 1992.:171) za razliku od one ranije navedene funkcije elitnog hrama umjetnosti i znanja.

Ta dvojakost funkcije muzeja odražava na svojevrsan način suprotnosti vremena koje su se oblikovale unutar novog režima istine. To su kontrastni odnosi: javno/privatno, otvoreno/zatvoreno, tiranija/sloboda, praznovjerje/znanje (Foucault, 1979.:180). Iako u Hrvatskoj ove suprotnosti nisu do te mjere izražene kao u razvijenim europskim državama, one se mogu nazrijeti u nekim od elemenata muzejskog pokreta koji je u nas počeo ozbiljnije rasti u razdoblju kojim se bavimo.

Zanimljiva je u tom kontekstu pojava privatne zbirke austrijskog generala Laval Nugenta, koji je 1824. god. kupio kaštel Trsat i pripremao ga za prihvatanje muzeja, da bi 1837/8. god. nakon što ga je djelimice restaurirao, u kulama smjestio antičke skulpture, stare i vrijedne slike najslavnijih slikara, zbirku etruščanskih vaza, stari novac i brončane predmete (Žic, 1990.:19,21). God. 1843. u muzej dolazi Mijat Sabljar kao kustos i postavlja natpisnu ploču "Museum Nugent MDCCCXLIII". Muzej se širi na zgrade izvan kaštela, a još 1875. god. Ivan Kukuljević-Sakcinski piše da zbirka uz ostalo ima do 200 slika najpoznatijih talijanskih slikara (Žic, 1990.:22-4).

Laval Nugent bio je podrijetlom Irac i profesionalni vojnik koji je u austrijsku vojsku stupio kao šesnae-

stogodišnjak. Presudan je bio njegov boravak u Napulju gdje se oženio Giovannom Riario-Sforza i gdje je bio vrhovni vojni zapovjednik 1817-19. god. Sforze su bili legitimni nasljednici obitelji Frankopan, pa je Nugent, uz to što se bavio arheološkim istraživanjima, za boravka u Napulju počeo već 1824. god. razmišljati o kupovini kaštela u Trsatu i o njegovu uređenju za muzej (Žic, 1990.:18-9). Trsat je u planovima Lavala Nugenta, kako navodi Žic, trebao postati "jako kulturno središte, čvrsto vezano uz Frankopane kao najdublje korijenje hrvatske povijesti, i trebao je biti monumentalna grobnica obitelji Nugent" (1990.:22).

Veliki posao restauriranja srednjovjekovnog kaštela na Trsatu izrazito je rana pojava u nas, jer svjedoči o odrazu otklona u svijesti vremena od interesa za antičku prema srednjem vijeku. S druge je strane njegov interes za antičku prisutan u velikoj kolekciji antičkih kipova i drugih arheoloških nalaza. Ta ambivalentnost interesa svjedoči o širini prosvjetiteljskog pristupa, što ga je Nugent usvojio. Iako je Nugentova zbirka prva ozbiljna zbirka slika u Hrvatskoj, očito je da se njezina važnost više odražava u potrebi sakupljanja lijepih starih stvari nego u specifičnom umjetničkom naguču. Ideja muzeja ona je koja prevladava i u njoj se činjenice da Nugent upošljava kustosa M. Sabljara i restauratora Paronuzzia (Žic, 1990.:22) čine barem toliko važnim koliko i kvaliteta skupljenog i izloženog materijala. Ovdje će se djelomice potvrditi misao E. Hooper-Greenhill koja kaže da se u tom vremenu "identitet i značenje materijalnih stvari konstituiraju u svakom pojedinom slučaju prema artikulacijama epistemološkog okvira, polja uporabe... i moći prakse" (1992.:194).

Prva polovica 19. st. vrijeme je osnivanja narodnih muzeja kao odraz narodnog duha u pravcu potpore utemeljenju moderne nacije i kao odraz duha vremena. Ta je pojava na stanoviti način suprotstavljena univerzalnom duhu klasične misli, ali i mentalitetu prosvjetiteljstva. Ona je indirektna posljedica približavanja romantičarskog duha, koji se svojim dobrim dijelom veže uz vraćanje na srednjovjekovne izvore europskih naroda. Time se potiče nacionalni individualizam koji će nove stare narode usmjeriti prema stvaranju novih državnih zajednica ili pak individualiziranju narodnih cjelovitosti unutar složenih mnogonacionalnih država. Procesi ujedinjavanja Njemačke i Italije i jačanja narodne svijesti u naroda središnje Europe, posebice unutar Austrijske monarhije, simptomi su procesa koji nailaze. Svi su oni direktno ili indirektno potekli iz zaslada Francuske buržoaske revolucije, kao manifestacije građanskog društva, a izrazito su se manifestirali tijekom revolucionarne 1848. god.

Muzeji kao narastajući instrument memorije naroda, institucionalizirani na demokratskim zasadama građanskog i sekulariziranog društva, postaju jednim od čimbenika razvitka. Diljem Europe, kao i u nama susjednim zemljama, utemeljuju se narodni muzeji poput onih u Budimpešti 1802.-8. god, u Pragu 1818. god. ili u Ljubljani 1821. god. Svi su ti muzeji, dopunjujući i modificirajući vlastitu fizionomiju, došli do naših dana u posebno za tu svrhu izgrađenim zgradama, koje su bile primjerene drugim hramovima kulture i umjetnosti, poput kazališta, koncertnih dvorana, nacionalnih knjižnica i velikih umjetničkih paviljona. Nalazili su se na trgovima ili u parkovima novih dijelova gradova, koji su počeli dobivati nova obilježja u osvjet utemeljiteljskog vremena (Gründerzeit) koje će označiti drugu polovicu stoljeća i otvoriti novo razdoblje.

U Hrvatskoj se ideja narodnog muzeja javlja gotovo istovremeno u središtima razjedinjenog hrvatskog teritorija, u skladu s političkom situacijom toga doba, ali različitih predznaka koji označavaju različitosti Dalmacije na jednoj strani i Hrvatske i Slavonije na drugoj strani. To su Narodni muzej u Zadru (1832.), kao središtu Dalmacije i Narodni muzej u Zagrebu (1836.-66) kao središtu Hrvatske i Slavonije i nastajućoj hrvatskoj metropoli, koja će polovicom stoljeća ujediniti svoje povijesne dijelove u jedinstvenu gradsku cjelinu.

Zadarski je muzej utemeljen naredbom austrijskog namjesnika baruna Vettera von Lilienberga, koji je uputio narodu poziv da pomogne u osnivanju Narodnog muzeja i da se uz arheološki materijal skupljaju i uzorci flore i faune (Humski, 1986.:35). Muzej je skupljao uzorke iz prirodnih znanosti i predmete starina, narodne i industrijske djelatnosti (Zadar, 1992.:199). Iako je to po karakteru bio svojevrsni zemaljski muzej austrijske zemlje Dalmacije, on je bio neformalan jer nije dobio potporu bečke Dvorske kancelarije (Humski, 1986.:35).

Na drugoj, pak, strani, zagrebački je muzej utemeljen odlukom Hrvatskog sabora 1836. god. na inicijativu iliraca, iako je Ljudevit Gaj ideju o osnivanju Narodnog muzeja iznio znatno ranije. Zbirke tog muzeja otvorene su za javnost u Narodnom domu (Ilirskoj dvorani) 1846. god. a sadržavale su po Lj. Vukotinoviću "mineralogičku, geognostičku, sbirku okamenjenicah, sbirku ljušturah, sbirku kukaca, botaničku, numizmatičku, te sbirku starinah i još neke manje zbirke" (Vujić, 1991./2:34). Pravila su mu potvrđena u Beču tek 1866. god. Taj raspon od trideset godina (od odluke do potvrde) govori da je Narodni muzej u Zagrebu imao i političko značenje, i da nje-

govo osnivanje nije bilo po volji bečkom dvoru, jer je značilo jednu od jezgri za razvitak nacionalne samosvijesti hrvatskog naroda.

Uzmemo li da je značenje zagrebačkoga Narodnog muzeja imalo znatno veću težinu za razvitak hrvatske nacionalne ideje od onog zadarskog, vrlo je indikativno da za tu ustanovu nikada nije izgrađena muzejska zgrada, iako se o njezinoj lokaciji često govorilo. Među ostalim, u utemeljiteljskom se razdoblju predviđalo izgraditi je na "Zelenoj potkovi" u nizu parkova Donjega grada (Knežević, 1996.:454-7). To u stvari "apstraktno" prisustvo Narodnog muzeja u Zagrebu, koje se nikada nije očitovalo u prostoru hrvatske metropole (zanemarimo li adaptirane prostore unutar Narodnog doma), odraz je njegova stvarnog života, a donekle i značenja koje mu se pridavalo u usporedbi s drugim nacionalnim institucijama. On je u jednom važnom povijesnom trenutku odigrao ulogu nacionalnog muzeja, ali je vrlo brzo nakon što su mu odobrena pravila razdijeljen na samostalne odjele, koji su se organizacijski i prostorno odijelili i s vremenom pretvorili u samostalne muzeje. Tako je slijedom svoje povijesne sudbine Hrvatska ostala jedina zemlja u ovom dijelu Europe koja nije zadržala svoj Narodni muzej kao središnju nacionalnu muzejsku instituciju. Tumačenja o devetnaestom stoljeću kao vremenu u kojem je na djelu specijalizacija muzeja stoje i mogu dijelom protumačiti ovu pojavu (Vujić, 1991./2:36), ali ne mogu dati dovoljno logično obrazloženje zašto se je hrvatski muzejski pokret vrlo brzo raslojio i ostao atomiziran do dana današnjega, ako je nastao na tradiciji razdoblja u kojemu je utemeljenje i cjelovitost narodnih muzeja bila gotovo pravilo.

Dominante narodnih muzeja su arheološke i prirodoslovne zbirke. One su svojevrstni temelji znanja, jer njihov materijal i nema drugoga mjesta za čuvanje i izučavanje osim muzeja. U narodnim će muzejima svoje mjesto naći još i numizmatika i starine, dok će se djela lijepe umjetnosti koristiti prvenstveno kao prikazi; poput portreta značajnih ličnosti ili u historijskom slikarstvu za prikazivanje značajnih događaja iz narodne prošlosti. Takva je situacija odraz razvijenijih arheoloških i povijesne znanosti, koje će se baviti materijalom skupljenim i sačuvanim na narodnom teritoriju. Tlo je temeljni kriterij za prikupljanje arheoloških nalaza, a narodna povijest za sabiranje dokumenata i ostalih povijesnih svjedočanstava. Vežanost uz teritorij oznaka je i interesa prirodnih znanosti, koje su imale potrebu skupljanja materijala u zbirke, zbog pohrane, izučavanja i pokazivanja osobina prirodnoga svijeta unutar prostora na kojemu živi narod.

Likovna umjetnost u tom trenutku u nas, a i u europskom kontekstu, ne sudjeluje dovoljno u određivan-

ju nacionalnog identiteta. Stoga prikupljanje umjetničkih djela nema temelja u nacionalnom određenju narodnih muzeja. Umjetničko je djelo roba koja se kupuje na tržištu ili je plijen koji se osvaja na ratnim pohodima. Sabiranje umjetničkih djela utemeljeno je na drugim kriterijima i ovisno o novčanoj moći sakupljača, bio to pojedinac ili institucija, ili pak o konstelacijama političkih prilika. Nacionalni predznak u skupljanju umjetnina u Hrvatskoj počinje se očitovati tek u drugoj polovici prošlog stoljeća, kad se javljaju prvi hrvatski slikari suvremenici i kad se među slikarima ranijih razdoblja počinju prepoznavati velika imena hrvatskog podrijetla poput Klovića, Benkovića, Duknovića ili Vranjanina. Već spomenuti Laval Nugent, koji je bio veliki podupiratelj Ilirskog pokreta (Žic, 1990.:22), a time i Hrvatskog narodnog preporoda, nije imao pretenzija za svoju zbirku skupljati djela hrvatskih umjetnika. To će tek kasnije, iako u vrlo ograničenom opsegu, učiniti Josip Juraj Strossmayer prigodom formiranja svoje umjetničke zbirke koja će biti jezgra buduće Strossmayerove galerije starih majstora (Vujić, 1991./2:50).

Muzejsku ideju i njezin odnos prema mentalitetu razdoblja kojim se bavimo, iako na samom njegovu kraju, izrazito plastično ilustrira ličnost Mijata Sabljara, skupljača, donatora i jednog od imenovanih čuvara (kustosa) zagrebačkog Narodnog muzeja. U analizi početaka muzeja u Hrvatskoj Višnja Zgaga je vrlo ispravno prosudila da je kolekcionarski poziv Mijata Sabljara izraz prosvjetiteljsko-romantičarskog stava, vezan uz formiranje novih znanstvenih disciplina i širenja spoznaja, određen "velikom potrebom za samostalnim prosuđivanjem i profiliranom intelektualnom djelatnošću, koja se u našim krajevima javlja s vremenskom zadržkom" (Zgaga, 1990.:11).

Mijat Sabljara je 1840. god. umirovljen kao c.k. major nakon što je svoju djelatnost "graditeljstvenog kapitana" obavljao na području Dalmacije, Korduna i Like (Mirnik, 1990.:15, Vujnović, 1990.:26)). Kao školovani vojnik koji se brinuo o građevinama, silom se svoga posla morao baviti građevnim materijalom, pa skuplja uzorke kamena, pijeska, drva, a uz to formira zbirke kukaca i ljuštura. Ne može odoljeti šarmu starina, pa crta antičke nalaze i ruševine (Vujnović, 1990.:27-8). On će svoje zbirke pokloniti Narodnom zemaljskom muzeju u Zagrebu 1843. god. a kasnije će svojim poklonima potaknuti osnivanje i zoološke, numizmatičke i sfragističke zbirke (Mirnik, 1990.:16). Shvativši potrebu postojanja muzeja kao temeljne narodne institucije u kojoj se prikuplja građa za razvijanje znanja o domovini, on će se čitavom svojom energijom i mentalnim sklopom, što ga je dijelom oblikovao i strogi vojnički sustav, uputiti prema ost-

varivanju tog cilja. U početku ga angažira Laval Nugent da mu uredi zbirke smještene u kaštelu na Trsatu, da bi ga nakon što je postao članom Društva za povestnicu i starine južnoslavenske 1850. god. Hrvatsko gospodarsko društvo postavilo čuvarom arheološke i nekih drugih zbirki Narodnog muzeja 1854. god. (Mirnik, 1990.:16-7). On će u tradiciji prosvjetiteljskog univerzalizma razmišljati holistički, pa će 1853. god. predložiti svojevrsnu muzejsku mrežu u Hrvatskoj (Sabljar, 1853.).

Nakon što je 1862. god. imenovan pravim čuvarom Narodnog muzeja on će 1863. god. u sustavno napisanom tekstu u "Danici Ilirskoj" upozoriti na opasnosti koje prijete umjetničkim predmetima i starinama (Mirnik, 1990.:15,17, Sabljar, 1863.a). Biti će to izvrsna studija koja na istu razinu brige stavlja predmete kulturne baštine u realnom i muzealnom kontekstu. Ona će slijediti nazore prosvjetiteljstva i podučavati one koji će se moći susresti sa starim vrijednim predmetima. Sabljar će u njoj govoriti o knjižnicama, slikama, grobovima, grobnim pločama i sarkofazima, starim novcima, ulomcima obrađenog kamenja, kao i onima s natpisima, o željeznim i mjedenim starinskim predmetima. Upozoravajući na opasnosti koje im prijete od nebrige, otuđenja i uništenja, on će dati niz vrlo praktičnih savjeta, posebice svećenicima da nadene stvari šalju u muzej i da ne ukrašavaju stare slike (Sabljar, 1863.a:60). Upozorava da nije pametno pretapati stari novac ili uništavati zidine u potrazi za blagom, da se kamenje s natpisima skuplja kod općinskih zgrada ili pošalje u muzej. Posebno su precizne upute o načinu transportiranja slika na platnu tako da se namotaju licem prema van, da ne popuca boja, te da se omotaju mekim papirom (Sabljar, 1863.a:62-3). Istovremeno će vrlo kritički govoriti o stanju u Narodnom muzeju, ne želeći prihvatiti bilo kakve oblike njegove privatizacije ili diskriminaciju jedne vrste materijala na račun druge (Sabljar, 1863.).

Iz Sabljarova iskustva u radu Narodnog muzeja u Zagrebu očituju se tipične boljke muzeja u nastajanju, a posebice tamo gdje nije bilo muzejske tradicije. Spoznaja o nužnosti utemeljenja muzeja i njegovoj kulturološkoj važnosti spoticala se o sitne privatne interese pojedinih, makar u Ilirskom pokretu važnih lju-

di. Narodni muzej u Zagrebu u tom trenutku još nije državna institucija i bitno ovisi o društvima koja su ga osnivala. Miješanje struke i politike, gospodarska podloga funkcioniranja u kojoj gostionica konkurrira muzejskom sadržaju, sve je to prisutno u muzejskom životu na polovici stoljeća. Brunšmid će tako kasnije konstatirati da je "naš muzej jedinstven u svijetu, što se časomice sav dimi i puši od gostioničarove kuhinje" ("O Narodnom.", 1990.:46). Sabljar u tome vremenu živi i bori se za dignitet muzeja, kakav je postignut u drugim zemljama i prema čemu upućuje mentalitet razdoblja. On je osoba koja u svojim gledanjima odražava vrijeme s prisutnom dihotomijom univerzalnog i pojedinačnog, univerzalnog znanstvenog i nacionalnog, narodnog interesa i interesa pojedinaca, kulturnog i zabavnog. Muzej je još uvijek dobrovoljna rodoljubna institucija, koja postupno počinje dobivati obrise stručne, na znanstvenim premisama utemeljene institucije.

Teritorijalna određenost zbirki Narodnog muzeja upravo odražava mentalitet razdoblja, koji u nas ima svoju specifičnost zahvaljujući podvojenosti hrvatskog državnog teritorija. Univerzalno u funkciji nacionalnog koje nastaje u modernom značenju pojma nacije, određeno je i tim novim oznakama nacije. Nacija više nije samo etnikum, jezik, povijest i umjetnost. Materijalne stvari skupljene u muzeju postaju dio aparata za prikazivanje znanja, ali u funkciji čvrstog vezivanja uz baštinu tla i naroda koji na njemu obitava. Tlo je i prirodna i kulturna baština, krajolik i njegove fizičke osobine, biljni i životinjski svijet, raznolikost nakupljenih slojeva povijesti, arheologija, ruševine, sela, mjesta i gradovi. Skupljene stvari, bez obzira na dostignutu razinu čuvanja i obrade, postaju tako potencijal s beskonačnom mogućnošću sveudilj novog čitanja. Taj univerzalni prosvjetiteljski pristup, raslojen poticajima pojedinačnih znanstvenih disciplina i nanovo integriran pojačanim i nanovo definiranim nacionalnim nabojem pokazao je svoje specifičnosti i u muzejskoj djelatnosti u Hrvatskoj u prvoj polovici 19. stoljeća. Ona je time postala jedan od mogućih odraza razdoblja.

LITERATURA:

- FILIPOVIĆ, V. (ur.), 1989., *Filozofijski rječnik*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.
- FOUCAULT, M., 1970., *The Order of Things*, Tavistock Publications, London.
- FOUCAULT, M., 1974., *The Archaeology of Knowledge*, Tavistock Publications, London.
- FOUCAULT, M., 1979., "Governmentality", *Ideology and Consciousness*, 6:5-21.
- HOOPER-GREENHILL, E. 1992., *Museums and the Shaping of Knowledge*, Routledge, London.
- HUMSKI V. 1986., "Pregled povijesti muzeja u Hrvatskoj - 19. i 20. stoljeće (do 1945) s bibliografijom", *Muzeologija*, 24:5-285.
- KNEŽEVIĆ, S., 1996., *Zagrebačka zelena potkova*, Školska knjiga, Zagreb.
- MARASOVIĆ, T. 1983., *Zaštita graditeljskog nasljeđa*, Društvo konzervatora Hrvatske, Sveučilišta u Splitu i Zagrebu, Zagreb-Split.
- MAROEVIĆ, I., 1993., *Uvod u muzeologiju*, Zavod za informacijske studije Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb.
- MIRNIK, I., 1990., "Mijat Sabljara", *Muzeologija*, 28:14-18.
- "O Narodnom muzeju", Arhiv Arheološkog muzeja, Brunšmidov rukopis; U: *Muzeologija* (1990.), 28:45-47.
- SABLJAR, M., 1853., "Osnova kako da se po glavnih mestih regimentalnih u Hrvatskoj i Slavonskoj Krajini zavedu sbirke naravnih stvari"; U: *Muzeologija* (1990.), 28:34-36.
- SABLJAR, M., 1863., "Sabljara spomenica o stanju u Narodnome muzeju od 18. 4. 1863. god."; U: *Muzeologija* (1990.), 28:36-42.
- SABLJAR, M., 1863.a, "Mane koje smetaju razvitku književnosti i sačuvanju umjetnosih i starinarskih predmeta"; U: *Muzeologija* (1990.), 28:49-63.
- STANČIĆ, N., 1985., "Hrvatski narodni preporod 1790-1848" Hrvatski narodni preporod (katalog izložbe), Muzej za umjetnost i obrt, Zagreb, str. 1-30.
- ŠULC, B., 1992., "Počeci muzeja u Hrvatskoj", *Muzeji i galerije Hrvatske*, Ministry of Education and Culture, Zagreb, str. 7-12.
- VUJIĆ, Ž., 1991./2, "Postanak i razvoj umjetničkih muzeja i galerija u Zagrebu", *Muzeologija*, 29/30:9-131.
- VUJNOVIĆ, A., 1990., "Mijat Sabljara i Lika", *Muzeologija*, 28:26-32.
- "ZADAR", 1992., *Muzeji i galerije Hrvatske*, Ministry of Education and Culture, Zagreb, str. 197-9.
- ZGAGA, V., 1990., "Počeci muzeja u Hrvatskoj", *Muzeologija*, 28:7-13.
- ŽIC, I., 1990., "Museum Nugent", *Muzeologija*, 28:18-25.

SUMMARY

Enlightenment, as the lower era boundary, is the introduction of new scientific view onto the world and expansion of critically exposed ideas against prejudices and traditional backwardness. It is the source of new modern scientific disciplines. The world is not looked at as the universe entity any more, but as the amount of discipline series. In Croatia it is the period of enlightened absolutism of Joseph II and the sunset of Venetian rule in Dalmatia. Romanticism, as the upper time boundary of the period, turns toward the Middle Ages generating the creation of modern nations. National movements get stronger, and world pain mourns after the world. The period between Enlightenment and Romanticism marks the transition from global to national. Global world of classic orientation gradually gets into the world of individuality, developing on the mediaeval roots of modern European nations which commenced on the ruins of ancient universe. It is the period limited by two revolutions, the French bourgeois one from 1789. and the one that spread in Europe in 1848.

Croatia goes through strong changes. After several centuries of Venetian rule, Dalmatia becomes a part of Napoleon's Illyrian provinces, which penetrate deeply into Croatian historical space leaving traces, and after that it becomes an Austrian country. Croatia and Slavonia go through Illyrian movement, which is in fact a type of Croatian national renaissance. Everything ends with post-revolutionary Bach's absolutism and the creation of new relations with Austria and Hungary in Austro-Hungarian Monarchy after the agreements in 1868.

The museums in Croatia spring up as institutions reflecting the mentality of the period. Aristocratic collections last for some more time and institutionalization of the museums is a direct reflection of French bourgeois revolution which longed for democratization of the approach to inheritance creating new educational tradition. The museum gradually ceased to satisfy its parallel substance, losing a part of its mediaeval tradition. The museum in European context becomes a new apparatus for the production of knowledge, utilitarian instrument of democratic education. Its substance is revealed in the interest for differences which create the world. Holistic attitude is neglected. Foncault said that the museum because a part

of the net of permanent and multiple relations among people, territory and prosperity. With global interest for antiquities, ancient times and natural sciences are the two basic contexts of gathering in Croatia. Interest for ancient times generates strong classicism as the term of reference of the period and the richness of antique findings in coastal areas (from Salona and Diocletian's palace to Pula). Variety of natural world (from Dinaric Karst to Pannonian plain) stimulates collecting of natural material. It is enough to read a book by Sabljar "How to register collections of natural materials in major towns of Croatia and Slavonia" (1853.) to comprehend a broad spectrum of interest opened by natural sciences as a collectors theme. In Croatia it is the time of foundation of national museums as the reflex of national spirit. These were National museum in Zadar (1830.) as the center of Dalmatia and Zagreb (1836-66) as the center of Croatia and Slavonia. In 1802. marshal Marmont founded a collection of stone monuments in Augustus temple in Pula, while Archaeological museum in Split was founded in 1818. Archaeological collections will become the basic collections of national museums.

National museums will hold archaeology, numismatics, natural sciences and antiquities, while fine art will slowly enter. This reflection of developed archaeological and historical sciences, which will deal with the material gathered and preserved at the national territory. This connection with the territory is characteristic for natural sciences. At that moment fine art is lacking national consciousness. Thus gathering of works of art doesn't have the foundation in national disposition of national museums. Works of art are goods bought in the market or plunder captured in wars.

Territorial determination of collections in national museums reflects the mentality of the period, which is specific for us. Universal in function of the national, which is springing up, determined with some new national characteristics. Materials gathered in a museum become a part of apparatus for showing the knowledge, but in the function of strong connecting to the ground heritage. The gathered things thus become a potential with endless possibility of continuous new reading.